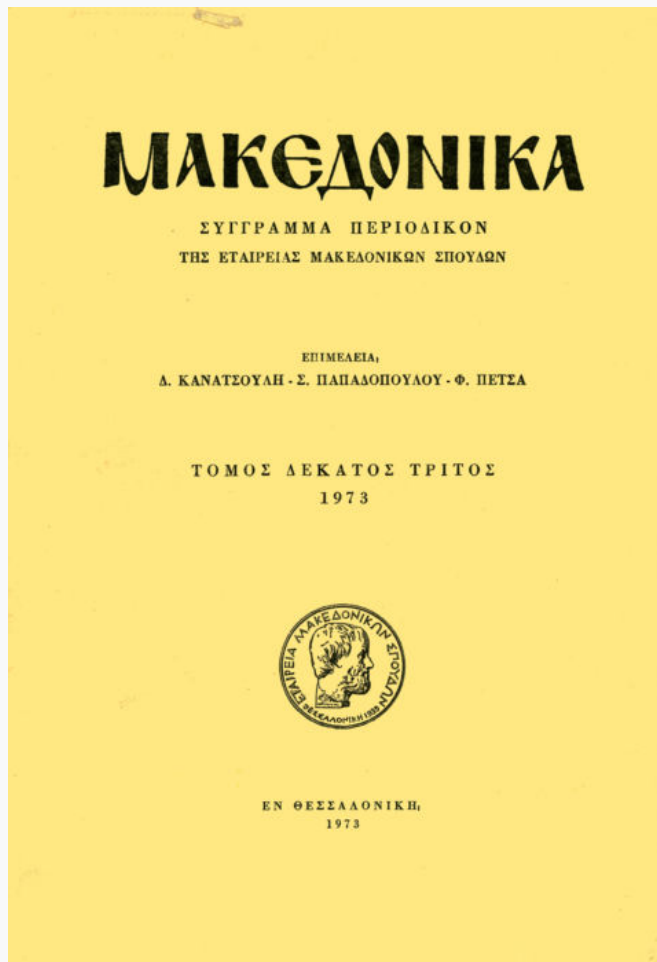

Μακεδονικά

Τόμ. 13, Αρ. 1 (1973)

Χριστ. Νάλτσα, Φίλιππος Β' ο Μακεδών, ο ενωτής των Ελλήνων

Δ. Κανατσούλης

doi: [10.12681/makedonika.919](https://doi.org/10.12681/makedonika.919)

Copyright © 2014, Δ. Κανατσούλης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κανατσούλης Δ. (1973). Χριστ. Νάλτσα, Φίλιππος Β' ο Μακεδών, ο ενωτής των Ελλήνων. *Μακεδονικά*, 13(1), 445–448. <https://doi.org/10.12681/makedonika.919>

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Χρυστ. Νάλτσα, Φίλιππος Β' ὁ Μακεδών, ὁ ἐνωτὴς τῶν Ἑλλήνων [Δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη 32], Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 918.

Κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα, ὁπότε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἱστορικῶν καὶ ἰδίως τῶν Γερμανῶν μελετητῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἐστράφη περισσότερο εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἱστορίας τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν ἐλληνιστικῶν κρατῶν, ἐδημοσιεύθησαν πολυάριθμοι αὐτοτελεῖς καὶ μὴ ἐργασίαι, πραγματεῖαι καὶ ποικίλα ἄρθρα εἰς ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ καὶ ἐγκυκλοπαιδείας περὶ Φιλίππου Β', περὶ τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς δράσεως αὐτοῦ, περὶ τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἔργου του ἐν γένει, ἀλλὰ μονογραφίαι, εἰς τὰς ὁποίας νὰ μᾶς δίδεται μία ὄλοκληρωμένη εἰκὼν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἀνδρὸς τῆς ἀρχαιότητος, ἐλάχισται ἦλθον εἰς φῶς (Fr. Geyer, Arn. Momigliano, V. Charot, P. Cloché). Εἰς τὴν ἐλληνικὴν μάλιστα γραμματεῖαν ἢ κατὰστασις δὲν εἶναι καλυτέρα. Ἐλάχισται μελέται περὶ Φιλίππου ἐγράφησαν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκλαϊκευτικαὶ καὶ ἐν συναρτήσει μὲ τὴν πολιτικὴν τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ ἐπηρεαζόμεναι ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῶν ἀντιμακεδόνων ρητόρων, οὐδεμία δὲ ἀξιόλογος ἐπιστημονικὴ μονογραφία περὶ Φιλίππου. Τὸ κενὸν τοῦτο ἔρχεται νὰ ἀναπληρώσῃ ἢ πρὸ διετίας δημοσιευθεῖσα ἐργασία τοῦ κ. Χρυστ. Νάλτσα, «Φίλιππος Β' ὁ Μακεδὼν ὁ ἐνωτὴς τῶν Ἑλλήνων». Εἶναι ἐργασία λιαν ἐκτεταμένη, περιλαμβάνουσα 914 σελίδας. Δὲν ἀποτελεῖ ὅμως αὐτὴ μίαν ἀπλήν μονογραφίαν περὶ τοῦ Φιλίππου, ἀλλ' ὁ σ. ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὴν προφιλιπτικὴν ἐποχὴν, ἐξετάζων τὴν προέλευσιν τῶν Μακεδόνων, τὴν γλῶσσαν, τὸ πολίτευμα καὶ τοὺς ἀγῶνάς των κατὰ τῶν ὁμῶρων βαρβάρων, ἀκόμη ἐρευνᾷ τὴν σύγχρονον πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν κατὰστασιν τῶν πολιτειῶν τῆς νοτίου Ἑλλάδος, ἰδιαιτέρως τῶν Ἀθηνῶν. Ἐτεῖ ὁ σ. παρέχει εἰς τὸν ἀναγνώστην εὐρὸ ὀπτικὸν πεδῖον, ἵνα λάβῃ οὗτος ὄλοκληρωμένην εἰκόνα τῆς ἱστορημένης προσωπικότητος καὶ ἐκτιμήσῃ ταύτην δεόντως. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ ἀνωτέρω τίτλος τοῦ βιβλίου, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς εὐρύτητός του, εἶναι πολὺ στενός καὶ δὲν ἀναποκρίνεται πλήρως πρὸς τὸ περιεχόμενον. Ἴσως ἢ ἐπιγραφῆ «Ὁ Φίλιππος Β' ὁ Μακεδὼν καὶ ἡ ἐποχὴ του» θὰ ἤρμοζε περισσότερο. Ἄλλ' ὁ σ. θέτει ὡς βάσιν τοῦ ἔργου του, περὶ τὴν ὁποίαν στρέφεται ὅλη ἡ μελέτη του, τὴν πανελλήνιον πολιτικὴν τοῦ Φιλίππου καὶ τοὺς ἀγῶνάς του πρὸς ἐνοποίησιν τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦτο θέλει νὰ ἐξάρῃ. Ὁ κ. Νάλτσας ὡς Μακεδὼν καὶ ὡς πραγματικὸς ἐπιστήμων πᾶσαι κυριολεκτικῶς, ὅταν ἀμφισβητεῖται ἡ ἐλληνικότης τῶν Μακεδόνων καὶ τοῦ Φιλίππου καὶ οἱ ὑψηλοὶ πολιτικοὶ σκοποὶ αὐτοῦ, μάλιστα ὅταν τοῦτο προέρχεται ἀπὸ Ἑλληνας συγγραφεῖς.

Τὴν μνήμην τοῦ Φιλίππου πολὺ ἐξημίωσεν τὸ ὅτι οἱ ἱστορικοὶ, πρὸ παντὸς κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ κλασικισμοῦ, ἔκρινον αὐτὸν ἀπὸ τὴν πλευρὰν τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτικῆς ἢ μάλλον τοῦ ἔμπαθους ἀντιπάλου αὐτοῦ Δημοσθένους. Ὡς ἐκ τούτου ὁ Φίλιππος θεωροῦντο «ὁ βάρβαρος», ὅστις μοναδικὸν σκοπὸν τοῦ βίου του εἶχε τὴν ἐξολόθρευσιν τῶν Ἑλλήνων, ὅπως τὸν ἐνεφάνιζεν εἰς τοὺς φλογεροὺς λόγους του ὁ Δημοσθένης, ὁ ὀλετὴρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων. Μόνον ὅταν ἤρχισαν νὰ κρίνουν τοῦτον ὡς βασιλεῦα τῶν Μακεδόνων ἀπὸ μακεδονικῆς πλευρᾶς, βαθμιαίως τὸν ἐδικαίωσαν. Τότε ἐνεφανίσθη ὑπὸ ἄλλην μορφήν ὡς ὁ μέγας ἡγεμὼν, ποῦ ἀπέβλεπε νὰ καταστήσῃ τὸ κληρονομηθὲν εἰς αὐτὸν μακεδονικόν

κράτος μεγάλην βαλκανικὴν δύναμιν, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἐνετάσσετο κατὰ κάποιον τρόπον καὶ ἡ ὑπόλοιπος Ἑλλάς, μὲ κάθε δυνατὴν ἐπείκειαν ἐναντι τῶν Ἀθηνῶν, τῶν ὁποίων ὁ πολιτισμὸς θὰ ἀπέτελε τὴν βᾶσιν τοῦ μεγάλου κράτους του. Σήμερον ἡ πλειονότης τῶν ἱστορικῶν, ἐκτὸς βέβαια τῶν προπαγανδιστῶν, μετὰ τὰς γενομένας κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἐρεῦνας καὶ μελέτας, δὲν ἀμφισβητεῖ πλέον τὴν ἑλληνικότητα τῶν Μακεδόνων καὶ πιστεῖται ἀκραδάντως εἰς τὴν εἰλικρινῆ πρόθεσιν τοῦ Φιλίππου νὰ ἐνώσῃ τοὺς Ἑλληνας ὑπὸ τὴν αἰγίδα του. Τοῦτο ἀποτελεῖ πίστιν καὶ πεποιθήσιν καὶ τοῦ συγγραφέως τούτου.

Ἡ διάρθρωσις τοῦ ἔργου γίνεται μὲ μεθοδικότητα, προσοχὴν καὶ πολλὴν ἐπιμέλειαν. Περιλαμβάνει 14 κεφάλαια, ἐκ τῶν ὁποίων δύο (σελ. 9-76) ἀποτελοῦν τρόπον τινὰ τὴν προεισαγωγὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Φιλίππου. Εἰς ταῦτα ὁ σ. ἐξετάζει τὰς ἀρχαίας πηγὰς, σωζομένας καὶ μὴ, καὶ ὑποβάλλει ὑπὸ τὴν βᾶσανον τῆς κριτικῆς, ἀξιολογῶν ταύτας, ἀπαριθμεῖ τὰς κυριώτερας μελέτας περὶ Μακεδονίας, μελετᾷ ἐν συντομίᾳ τὴν γεωγραφικὴν διάπλασιν τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας καὶ τὴν ἑκτασίαν τῆς καὶ προσπαθεῖ νὰ καθορίσῃ τὸν πληθυσμὸν αὐτῆς καὶ τὸν πόλεόν τῆς μὲ βᾶσιν τῶν ὑπολογισμῶν τοῦ Beloch, διερευνᾷ ἐν ἀδραῖς γραμμαῖς τὸ ἐπίμαχον πρόβλημα περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Μακεδόνων, τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ πολιτεῖμα αὐτῶν καὶ τέλος μᾶς δίδει μίαν σύντομον ἱστορίαν τῆς πρὸ τοῦ Φιλίππου Μακεδονίας καὶ τῶν ἀγῶνων τῶν Μακεδόνων ἐναντίον τῶν γειτονικῶν βαρβάρων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Πάντα ταῦτα πραγματεύεται μὲ λιτότητα, σαφήνεια καὶ πειστικότητα.

Ὁ κ. Νάλτσας δὲν εἶναι βεβαίως ἐρευνητῆς καὶ ἱστορικὸς ἐξ ἐπαγγέλματος, δι' αὐτὸ συνήθως λαμβάνει κατὰ τὴν διαπραγμάτευσιν ιδέας καὶ κρίσεις συγχρόνων δοκίμων συγγραφέων καὶ ἀκόμη περιλαμβάνει εἰς τὴν μελέτην καὶ ἀποσπάσματα τῶν ἐργασίων αὐτῶν. Ἐν τούτοις γνωρίζει νὰ κάμῃ καλὴν ἐπιλογὴν τούτων. Ἐνίοτε ὁμως ἡ ἐξάρτησις τῶν ἀπ' αὐτοῦ τὸν παρασύρει εἰς σφάλματα ἢ τὸν κάμνει νὰ ἐπαναλαμβάνῃ ἀνεπιγνώστως τὰ σφάλματά των. Οὕτω π.χ. εἰς τὴν σελ. 62 δέχεται, παραπέμπων εἰς τὸν Wilcken, ὅτι ὁ Εὐφραῖος ὁ Ὁρειτῆς, ὁ μαθητῆς τοῦ Πλάτωνος ἦτο μεταξὺ τῶν προσκεκλημένων ὑπὸ τοῦ Ἀρχελαίου εἰς τὴν αὐλὴν του κατὰ τὴν τελευταίαν 10/ετίαν τοῦ 5ου αἰῶνος καὶ μάλιστα ὅτι ἐδίδαξε γεωμετρίαν καὶ φιλοσοφίαν εἰς τὸν βασιλέα, εἰς τὰς σελ. ὁμως 170, 178 καὶ 607 ἐμφανίζει αὐτὸν ὡς διδάσκαλον τοῦ Φιλίππου. Ἐν τούτοις οὐδεμίαν μαρτυρίαν ὑπάρχει περὶ ἐπισκέψεως τοῦ Εὐφραίου εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀρχελαίου, ὅστις ἔζησε 50 περίπου ἔτη πρὸ τοῦ Φιλίππου. Εἰς τὴν σελ. 61 ὁ βασιλεὺς τῶν Λυγκηστῶν Ἀρραβαῖος Β' (:) ἀπεσκήρτησεν ἀπὸ τὴν μακεδονικὴν ὁμοσπονδίαν, διότι οἱ Ὁρέσται βασιλεῖς ἐκυβέρνηον τὴν Μακεδονίαν. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τότε βασιλεὺς τῶν Ὁρεστῶν ἦτο ὁ Ἀντίοχος ὁ ἐκυβέρνα τὴν Ὁρεστίδα ὅχι τὴν Μακεδονίαν, τῆς ὁποίας βασιλεὺς ἦτο ὁ Περδίκκας Β', ὅστις ὁμως δὲν ἐθεωρεῖτο Ὁρέστης οὔτε καὶ οἱ προκάτοχοί του. Ἀπλῶς κατὰ τὸν μῦθον οἱ σύγχρονοί του ἐπίστευον ὅτι οἱ πρόγονοί του προήρχοντο ἀπὸ τὸ Ἄργος τῆς Πελοποννήσου ὅχι τῆς Ὁρεστίδος. Ἄλλως θὰ πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν ἀναχρονιστικῶς σημερινὰς ιδέας καὶ ἀντιλήψεις εἰς τοὺς Λυγκηστὰς. Εἰς τὴν σελ. 65 ὁ Δέρδας Β', βασιλεὺς τῆς Ἑλμιώτιδος, ἀναφέρεται ὅτι, βοηθῶν τὸν Ἀμόνταν Γ' εἰς τὸν κατὰ τῶν Ὀλυνθίων πόλεμον μὲ 500 ἵππους, ἠχμαλωτίσθη. Ἐν τούτοις ὁ Ξενοφῶν, ἡ μοναδικὴ πηγὴ μας, ὅχι μόνον οὐδὲν γνωρίζει περὶ τῆς αἰχμαλωσίας του, ἀλλ' ἀντιθέτως ἐμφανίζει τοῦτον γενναίως μαχόμενον καὶ πάντοτε νικῶντα.

Τὰ δύο ἐπόμενα κεφάλαια (σελ. 77-169) δὲν ἔχουν μὲν ἄμμεσον σχέσιν μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ Φιλίππου, εἶναι ὁμως λίαν κατατοπιστικὰ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῶν νοτίων πολιτειῶν, μὲ τὰς ὁποίας ὁ Φίλιππος ἤλθεν εἰς σύγκρουσιν. Εἰς τὸ πρῶτον ἐξετάζει τὴν ἐν νοτίῳ Ἑλλάδι πολιτικὴν κατάστασιν κατὰ τὸν 1ον τρίτον τοῦ 4ου αἰῶνος, τοὺς κοινοτικὸς ἀγῶνας καὶ τὰς ἀναστατώσεις τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων, τὴν στρατιωτικὴν ἀποδυνάμωσιν αὐτῶν καὶ τὴν ἐξασθένησιν τοῦ θεσμοῦ τῆς πόλεως καὶ τὴν ἀνάγκην διαμορφώσεως

νέων πολιτειακῶν μορφῶν. Πάντα ταῦτα ἐξηγοῦν τὴν ἀνάμειξιν τοῦ Φιλίππου εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν καὶ τὴν ἐπικράτησίν του εἰς τὸν ἀγῶνα μὲ αὐτάς. Εἰς τὸ ἕτερον ἐξετάζει τὸ θέμα τῆς πανελληνίου ἰδέας, ὡς διεμορφώθη αὐτὴ περὶ τὸ τέλος τοῦ 5ου καὶ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 4ου αἰῶνος ὑπὸ τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν διανοουμένων εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις καὶ ἰδίᾳ εἰς τὰς Ἀθήνας ὑπὸ τοῦ Ἰσοκράτους, καθὼς καὶ τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν εἶχεν αὐτὴ ἐπὶ τοῦ Φιλίππου.

Τὰ ὑπόλοιπα 10 κεφάλαια (σελ. 170-819) ἀποτελοῦν τὸ κύριον μέρος τοῦ μεγάλου τοῦτου ἔργου. Εἰς ταῦτα ἐξετάζεται ἡ ζωὴ καὶ ἡ δρᾶσις τοῦ Φιλίππου ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του μέχρι τοῦ θανάτου. Εἰς τὸ Ε΄ κεφάλαιον διερευνᾶται ἡ παιδικὴ ἡλικία καὶ ἡ παιδεία τοῦ Φιλίππου, ἡ σωματικὴ διάπλασις καὶ ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ, ἡ οἰκογενειακὴ κατάστασις μετὰ τὴν ἐνηλικίωσίν του καὶ ἡ ἀνάληψις τῆς ἐπιτροπείας καὶ ἀντιβασιλείας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Περδίκκα Γ΄. Ὁ σ. μᾶς δίδει ἀνάγλυφον εἰκόνα τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν ἐλαττωμάτων τοῦ Φιλίππου, λίαν ἐμπεριστατωμένην καὶ ἀντικειμενικὴν. Θὰ ἦτο ὁμοῦ αὐτὴ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἄσπογος, ἂν ἔλειπον μερικαὶ ἐπαναλήψεις, ἐντελῶς περιτταῖ, τὰς ὁποίας συναντῶμεν εἰς τὸ κεφάλαιον καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ ἔργου, καθὼς καὶ τινὰ λάθη, δυνάμενα νὰ ἀποφευχθοῦν. Π.χ. ἡ ἀποψὴ του (σελ. 201, 205, 255) ὅτι ὁ Φίλιππος μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ἀπὸ τὴν ὁμηρίαν τῶν Θηβῶν ἔλαβεν ἀπὸ τὸν Περδίκκα Γ΄ τὴν διοίκησιν τῆς ἐπαρχίας Τυμφαίας καὶ ὅτι ἐκεῖ ἔμεινε μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ ἐκεῖ ὀργάνωσε πυρηνὰ τινὰ τῆς μακεδονικῆς φάλαγγος, οὐδαμοῦ μαρτυρεῖται εἰς τὰς πηγάς, οὔτε δὲ φαίνεται ὅτι ἡ Τυμφαία ἀνήκεν εἰς τὴν Μακεδονίαν πρὸ τοῦ Φιλίππου. Εἰς τὸ Σ΄ κεφάλαιον (σελ. 214-277) πραγματεύεται περὶ τῶν πολιτικῶν βλέψεων τοῦ Φιλίππου καὶ τῶν πρώτων ἐξωτερικῶν ἐπιτυχιῶν του, δηλ. τῆς καταλήψεως τῆς Ἀμφιπόλεως καὶ Πύδνας. Μυστικαὶ συνεννοήσεις μὲ τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἓνας παραπλανητικὸς διπλωματικὸς ἐλιγμοὺς τοῦ Φιλίππου ἔφερον εἰς τὴν κατοχὴν του τὰς δύο πόλεις. Πολὺ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ σ. ὅτι διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Ἀμφιπόλεως ἐξησφάλιζε τὴν διάβασιν πρὸς τὴν Θράκην, χρησιμοποιοῦν τὴν πόλιν ὡς ὀρμητήριον, διὰ δὲ τῆς Πύδνας, ἡ ὁποία ἐκυριάρχη ἐν θαλασσιῶν ὁδῶν πρὸς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀξιῶ καὶ ἦτο ἡ πύλη τῆς Κάτω Μακεδονίας, ἠσφάλιζε τὴν ἐπικοινωνίαν τῆς Μακεδονίας μὲ τὴν θάλασσον. Σκιαγραφεῖ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ καὶ ἰδίως τῆς μακεδονικῆς φάλαγγος, συγκρίνων παραλλήλως ταύτην μὲ τὴν στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν τῶν νοτίων πολιτειῶν, μελετᾷ τὰς γενομένας ὑπὸ τοῦ Φιλίππου δημοσιονομικὰς μεταρρυθμίσεις ἐν Μακεδονίᾳ, τὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς διοικήσεως καὶ τὴν παιδείαν. Εἰς τὸ Ζ΄ κεφάλαιον (277-368) ἐξετάζει ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ κατὰ τὸν τρίτον Ἰερὸν πόλεμον, τὴν ἐκστρατείαν του ἐναντίον τῆς Θράκης καὶ τὴν πολιορκίαν καὶ κατάληψιν τῆς Ὀλύμβου, αἵτινες ἔφερον ἀντιμέτωπον αὐτὸν πρὸς τὰς Ἀθήνας. Ἀκολουθεῖ ἐξ ἀφορμῆς τῆς συγκρούσεως αὐτοῦ μὲ τὰς Ἀθήνας παρεμβάλλει ἓνα μεγάλο κεφάλαιον (σελ. 368-452), ἔνθα ἐξετάζει τὴν πολιτικὴν κατάστασιν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, τὰ πολιτικὰ κόμματα καὶ τοὺς πολιτικοὺς ἡγέτας αὐτῶν, τῶν ὁποίων ἄλλοι ἦσαν σφοδροὶ ἀντίπαλοι τοῦ Φιλίππου καὶ ἄλλοι διέκειντο εὐμνῶς πρὸς αὐτὸν ἢ ἠνείχοντο τὴν ἐκτάστασιν, ὅπως διεμορφώοντο τότε εἰς τὴν πόλιν, διότι ἐφρόνουν ὅτι θὰ ἦτο ἐπωφελὴς ἡ ἀνάληψις τῆς ἡγεσίας τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τοῦ Φιλίππου, χωρὶς νὰ προοιδίουν τὴν πατριδα. Εἰς τὰ ὑπόλοιπα κεφάλαια ἐκτίθεται ἡ ὅλη δρᾶσις τοῦ Φιλίππου μέχρι τοῦ θανάτου, ἡ πάλιν αὐτοῦ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν μέχρι τῆς Φιλοκρατείου εἰρήνης (σελ. 451-514), ἡ ἐνοπλος ἐπέκτασις του εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα καὶ αἱ διπλωματικαὶ ζητήσεις, ἡ ἐκστρατεία του εἰς τὴν Θράκην καὶ σταθεροποιήσις τῆς δυνάμεώς του ἐν αὐτῇ (σελ. 515-617), αἱ προετοιμασίαι διὰ τὴν τελικὴν ἀναμέτρησιν καὶ ἡ ἐν Χαιρωνείᾳ μάχη (σελ. 618-794) καὶ τέλος ἡ ἔνωσις τῶν Ἑλλήνων διὰ τοῦ Φιλίππου, ἡ σύγκλησις τῶν κορινθιακοῦ συνεδρίου καὶ κήρυξις τοῦ πολέμου ἐναντίον τῶν Περσῶν (σελ. 795-814). Προετοιμασίαι διὰ τὴν ἐκστρατείαν καὶ θάνατος τοῦ Φιλίππου (σελ. 815-839). Ἐπιστέγασμα τοῦ ὅλου

ἔργου ἀποτελεῖ ὁ ἐπίλογος (σελ. 840-882), εἰς τὸν ὁποῖον προβαίνει εἰς ἓνα θαυμάσιον, ἀντικειμενικὸν καὶ ὠλοκληρωμένον χαρακτηρισμὸν τοῦ Φιλίππου, ἀνασκευάζων παραλλήλως τὰς ἐπικρίσεις καὶ ἀδίκους χαρακτηρισμοὺς τοῦ Δημοσθένους καὶ τῶν ὑπ' αὐτῶν παρασυρομένων νεωτέρων ἱστορικῶν. Μία ἀνακεφαλαιώσις τῶν πράξεων τοῦ Φιλίππου ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἀποτελεῖ ἄριστον παιδαγωγικὸν μέσον πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς μετὰ τῶσιν λεπτομερειῶν καὶ ἐπιμελείας γενομένης ὑπὸ τοῦ σ. ἱστορίας τοῦ Φιλίππου. Ὁ παρατιθέμενος χρονολογικὸς πίναξ συμβάλλει σημαντικῶς εἰς τοῦτο. Ἐν τέλει παραθετεῖ πλούσιον πίνακα γενικῆς βιβλιογραφίας, ἂν καὶ μερικὰ νεώτερα συγγράμματα ἐλλείπουν, ὡς π.χ. H. B e n g t s o n, Staatsverträge des Altertums, Bd. II. P. F r a n k e, Geschichte, Politik u. Münzprägung im früheren Makedonien 3-4 (1952/53), 99, 111 καὶ Jahrb. für Numismatik u. Geldgeschichte 7 (1956) 105 καὶ. P. C l o c h é, Histoire de la Macédoine jusqu' à l'avenement d'Alexandre le Grand (336 avant J. C.), Paris 1960. D o r i s R a y m o n d, Macedonian Royal Coinage to 413 B. C., New York 1953. C. R o e b u c k, The Settlements of Philip II with Greeks States in 338 B. C., «Classical Philology», 1948, 73-92. F r i t z W ü s t, Philipp II. von Makedonien u. die panhellenische Idee, S-B. Berlin 1929.

Τὸ ἔργον συνετάχθη μεθόδον καὶ πολλὴν ἐπιμέλειαν καὶ κόπον, ἐξαντλεῖ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως τὸ θέμα καὶ ἠμποροῦμεν νὰ εἰπομεν ὅτι εἶναι ἡ πληρεστέρα καὶ πλέον ὠλοκληρωμένη ἱστορία περὶ Φιλίππου, ἐξ ὧσων μέχρι σήμερον ἐγράφησαν. Ὁ σ. συνεκέντρωσεν ὅλας σχεδὸν τὰς πηγὰς, τὰς ἀναφερομένας εἰς τὸν Φίλιππον, καὶ τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν, ζήτην καὶ ἑλληνικὴν. Ὅπωςδὴποτε τὸ ἔργον τοῦ κ. Νάλτσα εἶναι εὐχάριστον καὶ ὠφέλιμον διὰ τὸν ἀναγνώστην. Μερικὰ λάθη ἐξ ἀπροσεξίας ἢ καὶ ἐξ ἀγνοίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀποφευχθοῦν, ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸν ὄγκον τοῦ ἔργου. Οὕτω π.χ. εἰς τὴν σελ. 834 ὁ Ἀμύντας Δ' θεωρεῖται θεῖος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἐνθ' εἶναι πρῶτεξάδελφος, εἰς τὴν σελ. 875 μεταξὺ ἔκεινον, οἱ ὁποῖοι πρὸ τοῦ Φιλίππου εἶχον ὄνειρευθῆ τὴν ἐνοποίησην τῆς Ἑλλάδος, ἀναφέρεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Λυσιμάχου, ἐνός τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀντὶ τοῦ Λυσάνδρου, κ.ά. Τοιαῦτα ὅμως λάθη ἀσήμαντα, οὐδόλως μειώνουν τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου.

Δ. ΚΑΝΑΤΣΟΥΛΗΣ

Μαξίμου, μητροπολίτου Σάρδεων, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ [Πατριαρχικὸν Ἴδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν], Θεσσαλονίκη, 1972, σελ. α'-ια'+1-389.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἔργου τούτου εἶναι γνωστὸς διὰ τὴν τεραστίαν ἐργατικότητά του καὶ διὰ τὴν ἰδιαίτεράν ἐπίδοσίν του εἰς θέματα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ κανονικοῦ Δικαίου, ὡς καὶ γενικώτερον εἰς θέματα ἀφορῶντα ἐν γένει εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ τὴν καθόλου δρᾶσιν αὐτοῦ.

Τὸ ἀνὰ χεῖρας ἔργον εἶναι ἀκριβῶς δείγμα τῶν ὡς ἄνω εἰδικότητων καὶ ἱκανότητων τοῦ συγγραφέως τούτου καὶ τοῦτο προκύπτει ἀνέτως ἐκ τῆς μελέτης αὐτοῦ ἀνεξαρτήτως τῆς ἐν τῷ ἐσφύλλῳ ἐνδείξεως ὅτι πρόκειται περὶ ἱστορικοκανονικῆς μελέτης.

Ὁ συγγραφεὺς, διαπρεπῆς ἱεράρχης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὑπομνησκει ἤδη ἐν προλόγῳ εἰς τὸν χριστιανικὸν ἐν γένει κόσμον, ἰδιαίτερως δὲ εἰς ὠρισμένους ὀρθοδόξους κύκλους, τὸ πρωτόθρονον τῆς θέσεως καὶ τὸ ἰδιάζον τοῦ κύρους τοῦ Πατριαρχείου τούτου μὲ συλλογισμὸν ὁ ὁποῖος ἐνθυμίζει Ἰωάννην τὸν Θεολόγον. Πράγματι, ὡς γράφει, (αὐτ.) «ἡ Ὁρθοδοξία εἶναι ἡ ζωὴ, ὡς ζωὴ εἶναι ὀργανισμὸς, ὡς ὀργανισμὸς δὲ ἔχει κεφαλὴν καὶ κέντρον τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ὅπερ μοχθῆσαν ὅσον οὐδεμία ἄλλη Ἐκκλησία ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας, ὑποστὰν καθαρμούς μεγάλους καθηγίσεν εἰς τοὺς αἰῶνας